

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОКЛАСНИКА В ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС

Стаття присвячена розкриттю можливостей і методичних прийомів організації позаурочної дослідницької діяльності старшокласників на основі аналізу понять "творча особистість", "творчі здібності", "збагачене освітнє середовище" і з'ясуванню ролі цієї діяльності у формуванні творчо розвиненої особистості.

Завданням сучасної гуманістично-орієнтованої педагогіки є формування такого освітнього простору, яке забезпечує найбільш сприятливі умови як для різностороннього розвитку особистості й творчих здібностей кожної дитини, так і для виконання соціального замовлення на розвиток і формування інтелектуального потенціалу суспільства. Останньому значною мірою сприяє створення в освітньому просторі умов для особистісно-орієнтованого навчання через соціально-орієнтовану систему управління науково-дослідницькою діяльністю учнів у позаурочний час.

Сутність, природа творчості в теоретичній літературі тлумачиться неоднозначно. Узагальнюючи дослідження цього феномена (П.К. Анохін, О.М. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн, В.І. Шинкарук, С. Мідник, В.О. Моляко, Я.О. Пономар'єв, Д.Б. Богоявленська, Н.С. Лейтес, М.А. Холодна, С.Д. Максименко, Д. Гілфорд, Ф. Баррон, Е. Торренс та інші), ми дотримуємося розуміння творчості як цілеспрямованої діяльності, яка створює в контексті даної культури нові й соціально значущі матеріальні та духовно-моральні цінності. Саме через творчість здійснюється самореалізація людини. Особливості творчої особистості розкриті у працях З. Фрейда, А. Танненбаума, А. Адлера, А. Маслоу, Г. Оллпорта, Р. Ассаджиолі, О.Ф. Рибалко, К. Тейлор, Я.О. Пономар'єва та інших.

Найбільш чітко характерні риси творчої (креативної) особистості визначено, на нашу думку, в концепції Д.Б.Богоявленської, які вона поділяє на дві групи:

1) інструментальні, до яких відносяться такі параметри:

- специфічні стратегії діяльності (швидке засвоєння інформації, висока успішність дій, висунення нових цілей активності, винаходження нових способів діяльності);

- індивідуальний стиль діяльності;
- самодостатня система саморегуляції суб'єкта;
- висока структурованість знань;

2) мотиваційні, що включають такі параметри, як:

- підвищена вибірковість, чутливість;
- захоплення певною справою;
- пізнавальна потреба;
- зацікавленість парадоксальною інформацією;
- неприйняття стандартних завдань і готових відповідей;
- висока критичність;
- прагнення до досконалості [1].

У сучасних дослідженнях підкреслюється, що наявність хоча б одного з виділених параметрів дозволяє констатувати певний рівень розвитку творчих здібностей особистості, здатність до інтелектуальної творчості. Дедалі більше усвідомлюється потреба зосередити особливу увагу на розв'язанні проблеми розвитку та формування творчих здібностей людини.

Поняття "творчі здібності" має складну структуру. Дослідники (В.І. Андреев, І.Я. Лернер, Я.О. Пономар'єв, О.І. Яковлев та інші) виділяють різні його складові компоненти (мотиваційні, інтелектуально-логічні, інтелектуально-евристичні, самоорганізаційні здібності), які тісно пов'язані між собою і в процесі творчої діяльності відіграють певну роль. Але творчими, у вузькому значенні слова є інтелектуально-евристичні здібності (здібність генерувати ідеї, висувати гіпотези, фантазувати, бачити суперечності тощо).

Слід підкреслити, що у психології творчості існує щонайменше три основних підходи до проблеми творчих здібностей [2]:

1. Інтелектуальні здібності є необхідною, але недостатньою умовою творчої поведінки. Головну роль у її детермінації відіграють мотивація, цінності, особистісні риси (А. Танненбаум, А. Олох, Д.Б. Богоявленська, А. Маслоу та інші).

2. Творчі здібності є самостійним фактором, незалежним від інтелекту (Д. Гілфорд, К. Тейлор, Я.О. Пономар'єв).

3. Високий рівень розвитку інтелекту передбачає високий рівень творчих здібностей і навпаки (Д. Векслер, Р. Уайсберг, Г. Айзенк, Я. Термен, Р. Стернберг та інші).

Зведення проблеми людських здібностей до творчої особистості є найбільш продуктивним із педагогічної точки зору. Якщо інтелектуальна обдарованість не впливає безпосередньо на творчі успіхи людини (2), якщо у ході розвитку творчих здібностей (креативності) формування певної мотивації та особистісних рис передує творчим виявленням (1), то можна зробити висновок про існування особливого типу особистості – "людини

творчої" (Д.Б. Богоявленська, В.М. Дружинін, Я.О. Пономарьов), – а отже, про можливість та необхідність створення особливого типу мікросередовища, сприятливого до розкріпачення творчих здібностей дитини, формування та виявлення творчої особистості.

Слід також відзначити, що певним синтезом психологічного та педагогічного підходів є деякі системи розвиваючого навчання, спрямовані на розвиток творчих якостей особистості. Їх авторами є І.П. Волков, Г.С. Альтшуллер, І.П. Іванов, які розробили і здійснили технологію творчого розвиваючого навчання молодших школярів. У відповідності з нею послідовно формуються творчі здібності особистості на основі вільного вибору дитиною позаурочної діяльності.

Так, І.П. Волков звертає особливу увагу на виявлення, врахування, розвиток творчих здібностей шляхом залучення школярів до різноманітної творчої діяльності з виходом на конкретний продукт; Г.С.Альтшуллер наголошував на необхідності навчати творчій діяльності та розв'язуванню винахідницьких задач, ознайомлювати з прийомами творчої уяви; І.П. Іванов наполягав на вихованні суспільно-активної творчої особистості, яка здатна примножити культурні здобутки, творчо підходити до будь-якої справи за межами уроку [3].

Отже, як свідчить поданий аналіз різних підходів до організації і здійснення творчої діяльності в позаурочний час, особливо актуальним є наголос на важливості використання різноманітних форм позакласної роботи у цілеспрямованому розвитку творчих здібностей школярів. Але, на нашу думку, слід особливо підкреслити, що у різноманітності видів творчої діяльності учня в позаурочний час набуває найбільшого значення у підлітковому та ранньому юнацькому віці, коли визначальною характеристикою розвитку стає саморозвиток, самовиховання, самоактуалізація, самовизначення особистості.

Тому *мета* статті – на основі аналізу понять "творча особистість", "творчі здібності", "збагачене освітнє середовище" розкрити можливість й методичні прийоми організації позаурочної дослідницької діяльності, спрямованої на формування творчої особистості учнів раннього юнацького віку.

У ранньому юнацькому віці, коли творча активність набуває вигляду самостійного формування проблем і дослідницьких пізнавальних задач, зумовленого закономірностями психічного розвитку цього вікового періоду, значущість позаурочної діяльності зростає. Це виявляється в появі стійких особистісних інтересів, що робить дослідницьку активність умовою творчого перетворення вже засвоєних знань і саморозкриття особистості. О.М. Матюшкін наголошує, що творча активність є "джерелом і умовою особистісного росту підлітка і юнака, відкриття ним самого себе" [4].

Безумовно, однією з основних умов розвитку творчої особистості є взаємодія між зовнішніми та внутрішніми чинниками, між індивідуально-типологічними та віковими особливостями розвитку особистості й умовами, що створює суспільство.

Психологи (Д. Саймонтон, В.М. Дружинін, Н.В. Хазратова) вважають, що основними *характеристиками* спеціально організованого, сприятливого для розвитку креативності *середовища* є високий ступінь невизначеності, предметно-інформаційне збагачення, представленість креативних зразків (умови для наслідування творчої поведінки), соціальне підкріплення творчості, упровадження позитивних елементів творчої поведінки, відсутність декларування регламентованої поведінки, демократичність відносин тощо.

У педагогіці, все більшого значення набуває створення освітнього середовища, яке найбільш повно задовольняє потреби особистісного розвитку учасників освітнього процесу.

Основними інтегральними критеріями збагаченого освітнього середовища (ЗОС) є:

- критерій насиченості середовища сенсорними стимулами;
- насиченість різними видами діяльності;
- насиченість середовища можливостями для пізнавальної діяльності особистості, для естетичної діяльності особистості, для творчої діяльності особистості;
- ступінь свободи вибору особистістю різних видів діяльності;
- оптимальна організація діяльності;
- насиченість середовища взаємодією педагогів і учнів [5].

Концепція ЗОС і її реалізація у практичній діяльності освітніх систем дає великі можливості для підвищення ефективності освітнього процесу.

У власному дослідженні реалізацію цієї концепції та врахування характеристик сприятливого для розвитку креативності середовища ми вбачаємо у створенні шкільних наукових товариств. Їх головним завданням є якісне оновлення змісту, форм і методів позаурочної освіти, створенні умов для підтримки талановитої молоді, формування наукової зміни, задоволення потреб старшокласників у професійному та суспільному самовизначенні. Розкриємо зміст та методіку роботи по формуванню творчої особистості старшокласників на прикладі діяльності наукового товариства "Пошук", що постійно діє при Криворізькому обласному ліцей-інтернаті для сільської молоді (КОЛІ).

Товариство "Пошук" займається організацією і проведенням ліцейського туру предметних олімпіад, Днів великої науки, залученням учнів до участі в різноманітних міських та обласних творчих конкурсах, роботою ліцейського інтелектуального клубу "ЛІК" та дискусійного клубу "Дебати".

Творчою групою вчителів ліцею розроблені положення про: роботу наукового товариства "Пошук", проведення першого (ліцейського) туру предметних олімпіад, проведення Днів великої науки та Днів мистецтв.

Індивідуальну роботу зі здібною молоддю вчителі-предметники, наукові керівники здійснюють за такими етапами:

вивчення основних наук → творчий задум → перетворення в план → проведення дослідження → втілення в матеріальну форму (науково-дослідницьку роботу) → захист наукової роботи (участь у конкурсі) [6].

Урахування особливостей "психологічного віку", діагностика індивідуально-психологічних особливостей, інтересів і творчих здібностей потенційних учасників конкурсів-захистів у системі Малої академії наук (МАН), відстеження динаміки їх особистісного й когнітивного розвитку, психофізіологічних параметрів особистості й мотиваційних настанов, які здійснюються нами на етапі організації науково-дослідної діяльності. Ця робота дозволяє розподілити старших школярів-учасників МАН на три групи.

Перша група: школярі, що володіють яскраво вираженими спеціальними здібностями і високим рівнем розумового розвитку, а також характеризуються достатнім ступенем сформованості відповідних особистісних новоутворень, стійкою внутрішньою мотивацією досягнення успіху в науково-дослідній діяльності.

Друга група: школярі, що характеризуються яскраво вираженими спеціальними здібностями, високим рівнем розумового розвитку й відсутністю достатніх для тривалої і кропіткої дослідницької роботи мотиваційних і особистісних настанов.

Третя група: учні, що мають середній рівень розвитку спеціальних і пізнавальних здібностей, але вирізняються високим рівнем розвитку особистісних новоутворень, сильною й стійкою внутрішньою мотивацією до пошукової діяльності.

Констатація відмінностей рівня пізнавальних здібностей, дослідницької мотивації й ступеня сформованості особистісних новоутворень у старших школярів-учасників МАН навели нас на думку про необхідність розробки педагогічно обґрунтованих, практично орієнтованих, враховуючих ці відмінності рекомендацій по вибору тематики науково-дослідних робіт учнів.

У зв'язку з цим, вивчивши тематику досліджень учнів Дніпропетровського відділення МАН у секції "Математика" за останні три роки, ми розділили їх на три групи з точки зору глибини розгляду в них питань елементарної математики й ступеня використання методів вищої математики.

1. Теми, що не виходять за рамки традиційної шкільної математики (наприклад, "задачі з параметрами", "квадратні рівняння", "розв'язання тригонометричних рівнянь").

2. Теми, де розглядаються різні напрямки вищої математики (наприклад, "теорія графів", "сферична геометрія", "побудова кривих другого порядку в просторі R^2 ").

3. Теми, в яких представлено розгляд маловідомих розділів елементарної математики або задач прикладного характеру (наприклад, "математична модель задач в басейні", "використання методів аналізу до використання задач економічного змісту", "конічні перерізи в алгебрі, геометрії, фізиці").

Ми вважаємо, що одним із важливих аспектів удосконалення способів і структури організації роботи школярів у системі МАН є психолого-педагогічне обґрунтування вирішення проблеми підбору рекомендацій до вибору тем дослідження, які оптимально відповідали б індивідуально-психологічним та особистісним особливостям старших школярів [7].

Зокрема, ми вважаємо, що учням першої із виділених нами груп слід пропонувати теми дослідження, що виходять за межі шкільної тематики. При цьому в залежності від їхньої математичної підготовки дослідження може проводитися в межах елементарної математики, а іноді може передбачати розгляд елементів вищої математики. У роботі з дітьми, які мають індивідуально-психологічні особливості, притаманні третій групі, необхідно вибирати напрямок дослідження безпосередньо пов'язаний зі шкільним курсом математики. По відношенню до учнів другої групи слід враховувати наступні моменти: пропонована тематика має сприяти формуванню мотиваційних і особистісних установок; зміст тематики не повинен бути легким і в той же час не бути одноманітним, який потребує великої роботи з науковою літературою; дослідження має відповідати інтелектуальному потенціалу й високим спеціальним здібностям учня.

Описана методика впроваджувалася в навчально-виховний процес КОЛІ протягом трьох останніх років. Такий підхід до організації науково-дослідної позаурочної діяльності старшокласників сприяє формуванню їх творчої особистості і дає певні результати. Так, результативність участі учнів ліцею в конкурсах МАН за останні три навчальних роки представлено на діаграмі (рис.1).

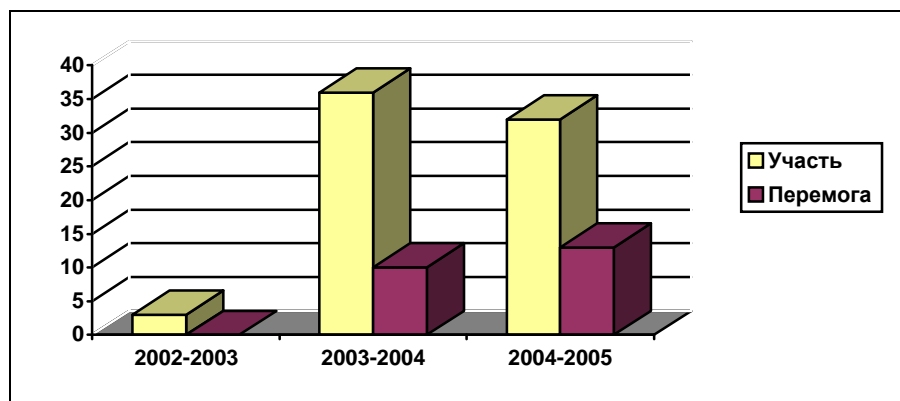

Рис.1. Участь і перемоги на конкурсах МАН

Отже, суттєвим доробком нашого дослідження є розробка й апробація рекомендацій щодо створення збагаченого освітнього середовища в позаурочній діяльності з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей психічного розвитку старшокласників через таку форму, як учнівське наукове товариство. Сподіваємося, що запропоновані рекомендації виявляться корисними для вчителів у процесі організації позаурочної дослідницької діяльності, спрямованої на формування творчої особистості учнів раннього юнацького віку.

Подальшу розробку питання, що розглядається, ми вбачаємо у вивченні специфіки особистісно орієнтованої, науково-обґрунтованої організації позаурочної діяльності учнів у різних типах навчальних закладів та з урахуванням гендерних відмінностей учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Боговяленская Д.Б. Психологические основы интеллектуальной активности: Автореф. дисс. ... док. психол. наук. – М., 1987. – 40 с.
2. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер, 1999. – 368 с.
3. Яновська Т.А. Розвиток мислення школярів як важлива мета розвиваючого навчання // Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, Вип. 16, 2002. – С. 143-147.
4. Развитие творческой активности школьников / Под ред. А.М.Матюшкина. – М.: Педагогика, 1991. – 345 с.
5. Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование: Социально-философское исследование. – Запорожье: Просвіта, 2002. – 250 с.
6. Лов'янова І.В. Науково-дослідна робота як один із чинників розвитку та самореалізації особистості ліцеїста // Досвід освітян Дніпропетровської області. – Дніпропетровськ: Промінь, 2001. – С. 66-67.
7. Лов'янова І.В., Шамне А.В. К проблеме учета индивидуально-психологических и возрастных особенностей в вопросах организации научно-исследовательской деятельности старших школьников // Методика организации научной работы с молодежью. – К.: ЕУФІМБ, 2001. – С. 130-136.

Матеріал надійшов до редакції 8.09.2005 р.

Лов'янова І.В., Шамне А.В. Формирование творческой личности старшеклассника во внеурочное время.

Статья посвящена раскрытию возможностей и методических приёмов организации внеурочной исследовательской деятельности старшеклассников на основе анализа понятий "творческая личность", "творческие способности", "обогащенная образовательная среда" и выяснению роли этой деятельности в формировании творчески развитой личности.

Loviyanova I.V., Shamne A.V. Shaping Creative Personality of Senior Pupils Extracurricularly.

The article addresses the methods and ways of organizing senior pupils extracurricular research activity through analyzing the notions of "creative personality", "creative abilities", "concentrated educational environment" and disclosing the role of the activity in shaping creative personality.